

2. Про гідрометеорологічну діяльність: Закон України від 19 січ. 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 16. — Ст. 95.
3. Про професійних творчих працівників та творчі спілки: Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1997. — № 52. — Ст. 312; ...із змінами від 2 берез. 2000 р. // ВВР. — 2000. — № 21. — Ст. 159; ...від 21 черв. 2001 р. // ВВР. — 2001. — № 41. — Ст. 199; ...від 3 лют. 2004 р. // ВВР. — 2004. — № 16. — Ст. 238.
4. Цивільний кодекс України: Офіц. текст. — 2003. — 464 с. — (Бюлетень законодавства і юридичної практики України; № 5).
5. Авер'янов В. В. Державне управління: теорія і практика. — К., 1998.
6. Базаров Т. Ю. Компетенция будущего: Квалификация? Компетентность (критерии качества)? //www.culturecapital.ru.
7. Бахрах Д. П. Административное право России. — М.: Норма, 2000.
8. Бачило И. Л. Функции органов управления. — М.: Юрид. лит., 1976.
9. Веспедиктов В. С., Ішшин М. І. Поняття, зміст та особливості професійної компетенції державних службовців органів внутрішніх справ України // Право і безпека / Пац. уп-т внутр. справ. — 2004. — № 3.
10. Головаченко В. В., Ковальський В. С. Юридична термінологія: Довідник. — К.: Юрінком Інтер, 1998.
11. Демисенко В. В., Зорин Л. В. Категории «полномочия», «компетенция», «подведомственность» и «подсудность» в производстве по делам об административных правонарушениях // Юристы — правовець. — 2005. — № 2.
12. Лазарев Б. М. Компетенция органов управления. — М.: Юрид. лит., 1972.
13. Мельник П. Правоохранительные органы и политика в Украине // Зеркало недели. — 2004. — 12–18 июня; //www.zerkalo-nedeli.com.
14. Проект «Модельний ювенальний суд — крок до вдосконалення ювенальної юстиції в Україні» //kharkivoda.gov.ua.
15. Словарь иностранных слов / Под ред. П. Г. Комлева. — М.: ЭКСМО-Пресс, 2000.
16. Тихомиров Ю. А. Государство: развитие теории и общественная практика // Правоведение. 1999. — № 3.
17. Тихомиров Ю. А. Компетенция, усмотрение, процедуры // Административно-правовое регулирование в сфере экономических отношений. — 2001.
18. Тихомиров Ю. А. Теория компетенции. — М.: Зерцало, 1999.
19. Тихомиров Ю. А. Теория компетенции // Журнал российского права. — 2000. — № 10.
20. Юридична енциклопедія / За ред. Ю. С. Шемшученка. — К.: Укр. енцикл. ім. М. П. Важана, 2001. — Т. 3.
21. Юридичні терміни: Тлумач. слов. / За ред. В. Г. Гопчаренка. — К.: Либідь, 2003.
22. Ямпольская Ц. А. Органы советского государственного управления в современный период. — М., 1954.

УДК 344

П. П. Богуцький

## ОСОБЛИВОСТІ ВІЙСЬКОВОПРАВОВИХ ВІДНОСИН

Правове регулювання суспільних відносин в умовах задіяння усіх механізмів становлення та розвитку правової держави знаходить своє логічне виявлення у реальних діях учасників таких відносин, у передбачених нормами права зв'язках між ними. Закладені у правових нормах моделі поведінки проявляються у правовідносинах, а тому комплекс питань, що стосуються цієї тематики, є предметом досліджень багатьох авторів загальнотеоретичних та галузевих наукових праць.

© П. П. Богуцький, 2006

Тема військовоправових відносин також не залишилася поза увагою науковців. Даремно, що галузевий підхід до її вивчення практично не застосовувався з огляду на відсутність теоретичних обґрунтувань такої галузі українського права як військово право. Однак з використанням різних методологічних підходів над питаннями військовоправових відносин працювали М. Кравчук, В. Німченко, В. Чумак, М. Карпенко, Л. Ільчук, В. Бондарев, В. Кісель. Наразі основоположні дослідження цієї актуальної тематики як теоретичного, так і практичного спрямування ще очікують свого вирішення.

Військова сфера суспільної діяльності, маючи особливості правового регулювання, характеризується притаманними лише їй відносинами, які виникають та існують у межах функціонування Військової організації держави. Такі відносини характеризуються, перш за все, наявністю державного інтересу у здійсненні однієї з найголовніших внутрішніх функцій держави — у забезпеченні захисту суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності. Військова сфера не обмежується діяльністю збройних сил та інших військових формувань у виконанні зазначеної функції. Весь складний комплекс державних інститутів, об'єднаних у єдину систему та задіяних у вирішенні питань оборони, воєнної безпеки, діяльність громадян, спрямована на захист держави, органічно включаються у військову сферу суспільства. Звертає на себе увагу та обставина, що громадяни діють у військовій сфері лише за умов набрання ними спеціального статусу, яким є, зокрема, статус військовослужбовців. Відносини між громадянами (військовослужбовцями), структурними елементами та утвореннями військової сфери, зазнаючи чітко визначеного правового регулювання, виокремлюються серед інших врегульованих правовими нормами суспільних відносин та визначаються як військовоправові відносини.

Структура військовоправових відносин не відрізняється від загальноновизнаної у юридичній літературі [1, 67–68; 2, 570–571] та включає суб'єкт, об'єкт, суб'єктивні права, юридичні обов'язки, а також юридичний факт як підставу виникнення відносин у сфері військової діяльності.

Більш складним є питання щодо змісту військових правовідносин. Цілком погоджуючись з тим, що у правовідносинах слід виділяти фактичний їх зміст та юридичний зміст, якими є відповідно дії учасників відносин (фактичний, матеріальний зміст) та суб'єктивні права і обов'язки (юридичний зміст), необхідно стосовно військових правовідносин акцентувати увагу на існуванні юридичних повноважень державних органів, як одного з елементів юридичного змісту зазначених відносин [3, 48–49].

Розглядаючи генезис військовоправових відносин, їх виникнення, існування та припинення, беззаперечним є висновок про те, що попри наявність матеріальних і юридичних фактових складових виникнення таких відносин без норми права є неможливим. Правовідносини у військовій сфері будуються за чітко окресленими у правових нормах правилами. Відхилення від цих правил, від самої схеми побудови зв'язків між учасниками військових правовідносин кваліфікувати по-іншому як порушення самої природи таких відносин не можна. Існування військовоправових відносин до прийняття певної норми права або

ж поза нормою права, якою встановлені права, обов'язки та способи і механізми їх реалізації, є неможливим по своїй суті. Ось чому, коли йдеться про відносини у військовій сфері або ж навіть у військово-цивільній сфері, ми маємо розуміти, що йдеться саме про правові відносини, оскільки не врегульованих та не передбачених нормами права відносин у військовій сфері не існує. Окремі автори, відзначаючи особливості таких відносин, визначають їх як правовідносини [4, 228].

Втім ми не можемо обійти проблему юридичних фактів як конкретних обставин, що призводять до виникнення, зміни та припинення військових правовідносин. Як правило, такі юридичні факти є складними, охоплюють кілька обставин, що передбачені законом, утворюючи таким чином фактичний склад.

Наприклад, для введення воєнного стану необхідно виконання низки умов, оскільки воєнний стан в Україні або в окремих її місцевостях вводиться указом Президента України, який підлягає затвердженню Верховною Радою України протягом двох днів з моменту звернення Президента України. Указ Президента України про введення воєнного стану, затверджений Верховною Радою України, негайно оголошується через засоби масової інформації. Пропозиції щодо введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях Президентів України подає Рада національної безпеки і оборони України. Саме такий порядок передбачено Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [5]. Військові правовідносини управлінського характеру щодо дислокації Збройних Сил України виникають, зазнають зміни через вирішення низки обставин, зазначених у Законі України «Про Збройні Сили України» [6]. Зокрема, план дислокації Збройних Сил України розробляється Генеральним штабом Збройних Сил України, узгоджується Міністерством оборони України з Кабінетом Міністрів і затверджується Президентом України. Передислокація військових частин, а також військових навчальних закладів, установ та організацій Збройних Сил України до рівня з'єднання здійснюється за рішенням Міністерства оборони України за погодженням з Кабінетом Міністрів, а з'єднань і об'єднань — за рішенням Президента України. Інший приклад — грошове забезпечення військовослужбовців визначається залежно від посади, військового звання, кваліфікації, наукового ступеня та вченого звання, тривалості та умов військової служби. Зазначені обставини безпосередньо передбачені у Законі України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [7].

Суб'єкти правовідносин у військовій сфері набувають притаманних їм властивостей через встановлення законодавством спеціальної правосуб'єктності в одних випадках — держави, в інших — державних органів, військових формувань, фізичних та юридичних осіб. Відповідно до чинного законодавства учасниками військовоправових відносин (тобто суб'єктами таких відносин) є:

- 1) держава в особі спеціально уповноважених державних органів;
- 2) військові формування, військові частини, об'єднання, з'єднання, установи;
- 3) державні підприємства;
- 4) посадові особи державних органів, військових формувань та військових підрозділів;

5) громадяни (військовослужбовці).

Правосуб'єктність (правоздатність та дієздатність, деліктоздатність) учасників відносин у сфері військової діяльності чітко визначається законом, є обмеженою завданнями забезпечення військової безпеки шляхом врегулювання необхідних та достатніх повноважень, правоспроможності, правозобов'язань.

Природу правовідносин у військовій сфері, їх головну характеристику зумовлює суспільна, державна складова, як основа виконання загальної функції захисту суспільних та державних інституцій. Наразі саме військове право історично формувало фундамент публічно-правових відносин. Тому зрозуміло, що військові правовідносини належать до публічно-правових відносин. Лише, як виняток, можна відзначити окремі утворення приватноправових відносин у військовій сфері, які все ж існують задля забезпечення публічного інтересу [8, 125]. У цьому також полягає одна із особливостей суспільних відносин, що піддаються регулюванню військовоправовими нормами.

Військовоправові відносини поділяються за сферою військової діяльності на відносини:

1) у сфері військової безпеки (бойова готовність; мобілізаційна готовність; спеціальних, бойових служб);

2) у сфері військової служби (комплектування військ, проходження військової служби, відносини між військовослужбовцями, військова дисципліна);

3) у сфері військової адміністрації (управління військами, гарнізонна служба, внутрішня служба, військовий правопорядок);

4) у сфері забезпечення та соціального захисту військовослужбовців (грошове, речове, продовольче, медичне та санаторно-курортне забезпечення, пенсійне забезпечення та соціальне страхування, житлове забезпечення);

5) у сфері військового господарства (правовий режим військового майна, земель оборони, організація військового господарства).

Неважко помітити, що поділ військових правовідносин за сферою діяльності фактично ототожнюється з галузевою структурою військового права з його розподілом на підгалузі та інститути. Це — закономірність, яка обумовлена виключним існуванням військових правовідносин на підставі норм права.

Військові правовідносини за функціями права, як правило, регулятивні. Однак охоронні відносини у військовій сфері також існують, що пов'язано з необхідністю забезпечення виконання зобов'язаним суб'єктом покладених на нього обов'язків у разі його неправомірної поведінки. Охоронні військовоправові відносини охоплюються нормами військово-дисциплінарного права, нормами адміністративного та кримінального права, нормами, що визначають матеріальну відповідальність військовослужбовців, а також — відповідальність держави в особі центральних органів управління військових формувань за шкоду, що заподіяна військовослужбовцям під час виконання ними обов'язків військової служби. До охоронних військових (військово-цивільних) правовідносин належать також відносини, які виникають під час вирішення комплексу питань щодо компенсацій військовим відомством громадянам та організаціям збитків від військової діяльності.

Розглядаючи поділ військових правовідносин за об'єктами, ми не зможемо виділити одну чи дві групи таких відносин, оскільки об'єкти військових відносин мають практично усі загальні характеристики об'єктів права (правовідносин). Об'єкти правовідносин — це ті реалії, заради яких, власне, виникають відносини, на які спрямовані у своїй реалізації суб'єктивні права, юридичні обов'язки та повноваження. До об'єктів військових правовідносин належать: 1) предмети матеріального та нематеріального характеру; 2) документи; 3) дії чи утримання від вчинення певних дій, результати дій; 4) послуги соціального характеру.

Найбільш численною групою є об'єкти військових правовідносин, що являють собою дії, утримання від певних дій, а також результати певних дій учасників відносин. Зокрема, Статутом внутрішньої служби Збройних Сил України [9] (далі — Статут) передбачені обов'язки військових посадових осіб в межах їх повноважень. Відповідно до ст. ст. 66–67 Статуту командир полку керує бойовою підготовкою та вихованням особового складу, несе відповідальність за бойову підготовку, виховання, військову дисципліну, морально-психологічний стан особового складу полку. Отже у відносинах бойової підготовки, учасником яких є командир полку, об'єктом будуть дії командира по керуванню процесом бойової підготовки, у відносинах виховання особового складу полку об'єктом слід розглядати певний рівень морально-психологічного стану особового складу та дисципліни, на досягнення якого спрямовується управлінська діяльність командира. Натомість, відповідно до ст. ст. 11, 13 Статуту, виходячи із загальних обов'язків військовослужбовців, вони мають утримуватись від скоєння дій, які можуть спричинити порушення Конституції України, законів, призвести до розголошення державної таємниці, порушення бойових та військових традицій, до порушення вимог безпеки, військовослужбовці мають стримувати своїх товаришів по службі від вчинення протиправних дій. Об'єктом військових правовідносин у цих випадках є утримання військовослужбовців від скоєння тих чи інших дій, які могли б спричинити шкоду військовій безпеці, правопорядку, здоров'ю людини.

Значну групу об'єктів військових правовідносин, якими є послуги соціального характеру, передбачено законодавством про соціальний та правовий захист військовослужбовців. До таких послуг можна віднести безоплатну кваліфіковану медичну допомогу у військово-медичних закладах, пільгове санаторно-курортне забезпечення, низку пільг щодо проїзду, перевезення багажу та оподаткування тощо.

Предмети матеріального характеру, як об'єкти військовоправових відносин, існують у межах забезпечення функціонування складного механізму військової організації держави. У кожному конкретному випадку до таких об'єктів належать або ж озброєння, техніка, бойові припаси, продовольство, пальне, об'єкти нерухомості, або ж бюджетні кошти, грошове забезпечення військовослужбовців тощо.

Попри усе, можливо виділити основний, на наш погляд, об'єкт військових правовідносин, що має нематеріальний характер, а саме — воєннам безпека

суспільства. Зрозуміло, що відносини по забезпеченню воєнної безпеки — це відносини макрорівня, суб'єктами яких є державні органи, органи військового управління, військові формування. Виходячи зі складових воєнної безпеки, до об'єктів нематеріального характеру військових та військово-цивільних відносин ми можемо віднести територіальну цілісність, недоторканність, суверенітет держави. Об'єктами нематеріального характеру також є честь, гідність, здоров'я військовослужбовців, рівень їх підготовки та бойових навичок тощо.

Слід зазначити, що військові відносини у переважній більшості випадків є вертикальними. Один із суб'єктів наділений правом управління іншим суб'єктом, та це право характеризується, насамперед, можливістю віддавати накази, розпорядження, приймати рішення стосовно поведінки іншого суб'єкта. Відносини підпорядкованості за принципом «старший-молодший» (за посадою, за військовим званням, а також відповідно до компетенції, повноважень) є типовими для військових правовідносин. Водночас відносини рівності, які можна розглядати у горизонтальній площині, між військовослужбовцями, що мають однакове військове звання та рівні посади, за певних обставин заохочуються нормами права. Правові відносини між військовослужбовцями розглядаються як статутні відносини, тобто такі, що мають жорстку залежність від визначених військовими статутами правил. Статутні взаємовідносини між військовослужбовцями охороняються нормами права, оскільки їх порушення призводить до деформації основ військової служби. Невідповідність дій військовослужбовців стосовно один одного передбаченими у статутах правилами кваліфікується залежно від наслідків — як дисциплінарні проступки або ж як злочини. Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями, які спричиняють тяжкі наслідки, мають, як правило, значний соціальний резонанс. Ця обставина, зокрема, є доказом того, що статутні вимоги у відносинах між військовослужбовцями не лише служать забезпеченню військової дисципліни та виконанню управлінських рішень у військовій сфері, але й розглядаються як певна міра справедливості, як рівне ставлення до конкретної особи військовослужбовця та в цілому стосовно військових груп, підрозділів.

#### *Література*

1. Алексеев С. С. Право: азбука — теория — философия: Опыт комплексного исследования. — М.: Статут, 1999.
2. Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): Учебник. — Х.: Эспада, 2005.
3. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс): Экзамен. справ. — О.: Юрид. л-ра, 2005.
4. Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В. В. Лазарева. — М.: Юристъ, 2003.
5. Відомості Верховної Ради. — 2000. — № 28. — Ст. 224.
6. Відомості Верховної Ради. — 1992. — № 9. — Ст. 108.
7. Відомості Верховної Ради. — 1992. — № 15. — Ст. 190.
8. Кісель В. Військові частини Збройних Сил України як квазісуб'єкти цивільного права // Право України. — 2006. — № 2.
9. Військові статути Збройних Сил України. — К.: Варта, 1999.